

ПРИНЦИП ДИСПОЗИТИВНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ*

Анна Штефан,

*завідувач відділу авторського права і суміжних прав
НДІ інтелектуальної власності,
кандидат юридичних наук
ID ORCID: 0000-0003-2382-4849*

У статті висвітлено зміст принципу диспозитивності та його елементів у цивільному судочинстві. Обґрунтовано, що дія цього принципу поширюється тільки на учасників справи та осіб, які мають процесуальну дієздатність і в інтересах яких заявлено вимоги. Доведено, що принцип диспозитивності має на увазі розсуд учасника справи у розпорядженні ним лише процесуальними, а не матеріальними правами, при цьому коло таких прав обмежене правами щодо предмета спору. Окрім того, розпорядження процесуальними правами щодо предмета спору може здійснюватися не протягом всього розгляду справи, а у межах і строки, визначені законом. Зроблено висновок, що норма ч. 2 ст. 13 ЦПК, яка є новелою процесуального закону, характеризує диспозитивність, доповнюючи правило ч. 1 ст. 13 ЦПК щодо підстав розгляду цивільних справ.

Ключові слова: диспозитивність, принцип диспозитивності, розпорядження процесуальними правами, цивільне судочинство, цивільний процес

Принцип диспозитивності здавна відомий цивільному процесуальному праву. У ст. 11 попередньої редакції Цивільного процесуального кодексу України (в подальшому — ЦПК) [1] диспозитивність цивільного судочинства розкривалася через три такі елементи:

- 1) суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- 2) особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи (за винятком тих осіб, які не мають про-

цесуальної дієздатності), в інтересах яких заявлено вимоги;

- 3) суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Чинна редакція ЦПК у ч. 2 ст. 13 зберігає зміст зазначених положень з деякими термінологічними уточненнями і доповнює розглядуваний принцип новим правилом, згідно з яким збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захи-

* Стаття друкується в авторській редакції.

сту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недездатними чи дездатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Отже, у чинній редакції процесуального закону диспозитивність набула деяких нових рис, котрі посилюють її вплив на доказування у цивільних справах. Це зумовлює потребу у дослідженні положення ч. 2 ст. 13 ЦПК з точки зору того, наскільки воно відповідає сутності диспозитивності. Окрім того, теоретичні підходи до характеристики окремих елементів диспозитивності дуже різняться, що також свідчить про актуальність обраної теми, наукова розробка якої матиме на меті обґрунтування відповідних доктринальних висновків.

Літературний огляд. Висвітлення змісту принципу диспозитивності так чи інакше здійснюється у кожному джерелі навчального характеру та в кожному науково-практичному коментарі ЦПК, тому перелік учених, котрі приділяли увагу цьому принципу, може бути доволі довгим. В той же час, окремих праць, присвячених диспозитивності цивільного судочинства, в українській процесуальній науці порівняно небагато. Серед них можна виділити кандидатські дисертації О. В. Шутенко (2003 р.) та Ю. В. Неклеси (2011 р.), а також наукові статті, авторами яких є О. Г. Бортнік (2004 р.), В. М. Цімох (2005 р.), О. В. Дем'янова (2016 р.), В. А. Кройтор (2016 р.), О. С. Котуха та Р. Є. Гентош (2018 р.). При підготовці цієї статті взято до уваги й інші публікації, однак зміст принципу диспозитивності у них висвітлено дещо по-різному, що буде проілюстровано в ході цього дослідження.

Мета та задачі дослідження — характеристика елементів принципу диспозитивності та вироблення висновків щодо ч. 2 ст. 13 ЦПК у контексті її відповідності змісту диспозитивності.

Традиційні елементи принципу диспозитивності. Диспозитивність (від латинського «*dispono*» — розпоряд-

жатися) у найбільш загальному розумінні у правовому контексті означає можливість діяти на власний розсуд, самостійно обирати напрями своєї поведінки у встановлених законом межах. У різних галузях права диспозитивність має власні специфічні риси, однак її основу завжди становить те, що суб'єкт відповідних правовідносин наділяється певною свободою вибору у реалізації своїх прав і самостійно розпоряджається ними. Водночас, нормативний вираз розглядуваного принципу у ст. 13 ЦПК має й інші елементи, котрі виходять за межі свободи у розпорядженні своїми правами. Більшість з цих елементів відображалася у попередній редакції процесуального закону, тому їх можна вважати певною мірою традиційними.

По-перше, цивільний процес у справі ґрунтується на тому, що його виникнення можливе виключно в силу звернення заінтересованої особи до суду. Не існує жодних інших підстав для відкриття провадження у справі, ніж подання заяви заінтересованої особи відповідно до встановлених законом вимог та згідно з визначеним законом порядком. Волевиявлення заінтересованої особи ініціює виникнення процесу у справі та уповноважує суд здійснити розгляд цієї справи.

По-друге, суд розглядає цивільні справи в межах вимог, що заявлені у справі. У ч. 1 ст. 13 ЦПК це правило сформульоване більш вузько та відсилає до вимог, заявлених особою, яка звернулася до суду. Такий підхід справедливий для наказного і окремого провадження, однак у позовному провадженні можуть заявлятися й інші вимоги — у зустрічному позові відповідача та у позові третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Сукупність цих вимог утворює межі розгляду справи, за які суд не може виходити, навіть коли для нього є очевидним, що ефективний захист порушеного права потребує іншого підходу та вирішення питання про інші вимоги, що не

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

були заявлені. Диспозитивність цивільного судочинства зумовлює таку змістовну побудову меж розгляду справи, яка залежить виключно від волевиявлення учасників справи та не допускає втручання суду у цей процес.

По-третє, розгляд цивільних справ здійснюється виключно на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених законом випадках. Дані, що містяться в будь-яких інших матеріалах, які не були залучені у справу як докази, не можуть досліджуватися судом та покладатися в основу вирішення справи. За винятком загальновідомих обставин та преюдиційних фактів, а також обставин, визнаних іншою стороною у справах позовного провадження, які пізнаються судом в окремому специфічному порядку, єдиним джерелом інформації про обставини справи виступають наявні у ній докази. При цьому основне навантаження з наповнення справи доказами покладається на учасників справи, а суд сприяє їм в одержанні доказів шляхом їх витребування виключно у випадках, встановлених законом.

По-четверте, учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності. Щодо цього положення у науці цивільного процесуального права склалися різні думки, дискусійний аспект котрих стосується таких двох питань: хто є суб'єктами, на яких поширюється дія принципу диспозитивності, та розпорядження якими правами (матеріальними і/або процесуальними) охоплюється розглядуваним принципом.

Стосовно суб'єктів, яким процесуальний закон надає право самостійно і на власний розсуд розпоряджатися своїми правами, доктринальні вчення демонструють два підходи. Перший з них включає до переліку таких осіб сторін і

суб'єктів, які захищають права та інтереси інших осіб (прокурор, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, організації та громадяни, що від свого імені захищають права інших осіб) [2, 44]. Представники другого напрямку виходять з того, що принцип диспозитивності «пов'язує рух і розвиток справи по стадіях цивільного судочинства, долю предмета спору з розсудом самих заінтересованих осіб — позивача і відповідача» [3, 29]. На користь останньої точки зору було подано обґрунтування, що «приватноправова природа диспозитивності означає, що динаміка цивільного процесу залежить від ініціативи та волі тільки сторін цивільного судочинства. Разом з тим не виключається, а, навпаки, передбачається, що цивільне судочинство може бути скеровано і для охорони та забезпечення певних публічних інтересів, а приватні інтереси сторін можуть захищатися через використання механізмів публічно-правового регулювання. Зокрема, цим пояснюється те, що тривалий час у національному процесуальному законодавстві існує інститут судового захисту прав органами публічної влади, а не самими заінтересованими особами. Це виявляється, зокрема, у такій організації цивільного процесу, коли у випадках, передбачених законом, вони можуть звертатися до суду на захист прав та інтересів сторін. Зазначене дозволяє вважати, що цивільному судочинству властиві елементи публічності, однак їх не можна ототожнювати із принципом диспозитивності. Право Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органів державної влади та інших осіб, які за законом уповноважені захищати права та інтереси інших осіб, не змінюють приватноправову природу права на судовий захист і становлять зміст іншого принципу цивільного судочинства — принципу публічності» [4, 186–187].

З цього приводу слід зазначити, що розпорядження правами щодо предмета спору можуть здійснювати суб'єкти, котрі мають ці права. Належність пози-

вача і відповідача до кола таких суб'єктів не викликає сумнівів, однак процесуально-правовий статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, відрізняється від процесуально-правового статусу позивача.

Зокрема, у разі відкриття провадження за позовною заявою особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, статус позивача у справі набуває особа, в чій інтересах подано позов, а не особа, що звернулася до суду. У разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, статус позивача набуває зазначений орган. Прокурор може набути статус позивача лише у випадку відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду (ч. 5 ст. 56 ЦПК). Органи та інші особи, які звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК). Тобто, закон обмежує повноваження таких органів та осіб у порівнянні з процесуальними правами сторін, які можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 49 ЦПК). Понад це, відмова органів та інших осіб, які звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі (ч. 2 ст. 57 ЦПК). З цього слідує, що навіть у разі розпорядження таким органом або особою правами щодо предмета спору той, в чій інтересах мало місце звернення до суду, зберігає за собою право на те, щоб первинно заявлені вимоги були розглянуті судом у повному обсязі. А отже, розпорядження правами щодо предмета спору зі сторони органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в

інтересах інших осіб, не характеризується остаточністю процесуальних наслідків, як це має місце, коли правами щодо предмета спору розпоряджається позивач. Врешті, якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду (ч. 3 ст. 57 ЦПК). Процесуальний закон визнає пріоритет позиції суб'єкта, в інтересах якого подано заяву, над позицією органу чи особи, котрі звернулися до суду в інтересах цього суб'єкта. У разі якщо він висловить волевиявлення на те, щоб заявлені позовні вимоги не розглядалися судом, це є підставою для залишення заяви без розгляду, незалежно від того, яку думку з цього приводу мають особа чи орган, що звернулися до суду з метою захисту інтересів цього суб'єкта.

Все це свідчить про те, що повноваження органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у сфері розпорядження правами щодо предмета спору не мають такого рівня розсуду та таких процесуальних наслідків, якими характеризується диспозитивне розпорядження цими правами зі сторони позивача та відповідача. А тому законодавець у ч. 3 ст. 13 ЦПК абсолютно вірно вирішив питання щодо суб'єктного складу осіб, на яких поширюється дія принципу диспозитивності, віднісши до них тільки учасників справи та осіб, які мають процесуальну дієздатність і в інтересах яких заявлено вимоги.

Що стосується прав, розпорядження якими охоплюється диспозитивністю цивільного судочинства, серед багатьох учених утвердилося розуміння змісту досліджуваного принципу як можливості розпоряджатися своїми матеріальними правами та засобами їх захисту [3, 29] [5, 39] або матеріальними і процесуальними правами [6, 25]. На думку Ю. В. Неклеси, «принцип диспозитивності процесуального права — це основна ідея, що виражає свободу учасників процесу, які мають у справі мате-

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

ріально-правовий та процесуальний інтерес, здійснювати свої матеріальні права для захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів засобами, встановленими цивільним процесуальним законодавством» [7, 309–310]. Іншу позицію обстоює Т. В. Сахнова, обґрунтовуючи, що «принцип диспозитивності у цивільному процесі виражається в реалізації сторонами та іншими заінтересованими особами процесуальних прав. Розпорядження матеріальними правами здійснюється в регулятивних матеріальних правовідносинах. Якщо такі відносини в силу спірності стали предметом цивільного процесу, розпорядження правами й обов'язками, що випливають з них, можливе лише за допомогою відповідних, передбачених ЦПК, процесуальних засобів, тобто через певні процесуальні права» [8, 172]. Більш вірною видається друга точка зору, на користь чого можна подати такі міркування.

Процесуальний закон, регулюючи цивільні процесуальні правовідносини, передбачає для їх суб'єктів права, зумовлені особливістю участі у цих правовідносинах. Ці права пов'язані з можливістю діяти певним чином у зв'язку із вчиненням процесуальних дій при розгляді цивільних справ та мають виключно процесуальний характер. Матеріальні правовідносини виступають об'єктом розгляду у цивільних справах, проте знаходяться за межами впливу норм цивільного процесуального права та регулюються в іншому порядку. Розпорядчі повноваження щодо матеріальних прав надаються суб'єктам матеріальних правовідносин незалежно від процесу та не у зв'язку з ним, а всі дії, що здійснюються у цивільному судочинстві, є результатом реалізації лише процесуальних прав та виконання лише процесуальних обов'язків. Розпорядження правами щодо предмета спору впливає на матеріальні права, однак права щодо предмета спору як такі є суто процесуальними. Наприклад, відмовляючись

від позову, позивач тим самим відмовляється від визнання за ним певного матеріального права, проте право відмовитися від позову, яким наділяється і може вільно розпоряджатися позивач, належить до процесуальних прав. Розпорядження матеріальними правами у цивільному судочинстві не може здійснюватися безпосередньо, воно виступає наслідком розпорядження процесуальними правами. Тому принцип диспозитивності має на увазі власний розсуд учасника справи у розпорядженні ним своїми процесуальними правами.

Законодавець не випадково підкреслює, що в межах досліджуваного принципу маються на увазі права щодо предмета спору, а не всі і будь-які процесуальні права. Диспозитивність охоплює розпорядження тими правами, які безпосередньо впливають на об'єкт і межі судового захисту, від яких залежить обсяг судового захисту, що може бути одержаний учасниками справи. До таких прав належать право позивача відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), збільшити або зменшити розмір позовних вимог, змінити предмет або підстави позову; право відповідача визнати позов (всі або частину позовних вимог), пред'явити зустрічний позов; право сторін укласти мирову угоду (2, 3, 7 ст. 49 ЦПК). Інші процесуальні права, не пов'язані з розпорядженням предметом спору, принцип диспозитивності не включає. Тому складно погодитися з твердженням про наявність таких диспозитивних правомочностей, «існування яких ніяк не позначається на механізмі руху процесу (наприклад, право осіб, що беруть участь у справі, заявляти відводи суду, прокуророві, експертові, перекладачеві; право вибору одного із судів, яким підсудна справа по правилах альтернативної підсудності; право вступити в процес як третя особа, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору)» [5, 40]. Не слід плутати з диспозитивністю можливість вільного здійснення процесуальних прав, які не

впливають на заявлені у справі вимоги, оскільки тут відсутній елемент розпорядження предметом спору.

З цих же причин на критичні зауваження заслуговують думки про те, що принцип диспозитивності є можливістю «вільно здійснювати свої процесуальні права, розпоряджатися своїми процесуальними правами на власний розсуд або відмовитися від їх здійснення на будь-якій стадії цивільного процесу» [9, 57]; «дія диспозитивності потребує постійного ініціативного напруження, сталого підтвердження того, що воля на отримання судового захисту не змінилася та не була втрачена, недвозначного бажання продовження процесу до отримання рішення й навіть після — у ході виконавчого провадження. Диспозитивність — це постійне корегування сторонами процесу умов діяльності суду, спонукання до вчинення активних дій або утримання від них» [10, 92]. Диспозитивність не тотожна ініціативності у судовому процесі, а вплив на предмет спору не може здійснюватися постійно протягом всього руху цивільної справи.

Зокрема, позивач має право змінити предмет або підстави позову лише до закінчення підготовчого засідання, а якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження — не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі (ч. 3 ст. 49 ЦПК); після початку розгляду справи по суті зміни у предметі або підставі позову судом не приймаються. Відповідач має право пред'явити зустрічний позов у строк, встановлений законом для подання відзиву на позов (ч. 1 ст. 193 ЦПК), а у разі відсутності такого волевиявлення у подальшому зустрічний позов не може бути прийнятий судом. Диспозитивність означає не активну процесуальну діяльність учасників справи протягом всього судового розгляду справи, а можливість їх розсуду у коригуванні предмета спору шляхом розпорядження процесуальними правами щодо нього у межах і строки, встанов-

лені законом. Існування цих меж необхідне для ефективного функціонування цивільної процесуальної форми, зокрема, забезпечення дотримання розумних строків розгляду цивільних справ, недопущення зловживання процесуальними правами. Тобто, диспозитивність — це не абсолютна свобода, а можливість розсуду учасника справи по відношенню до своїх процесуальних прав щодо предмета спору, здійснення якого допускається у тій мірі, як це визначено процесуальним законом.

По-н'яте, суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє. Діяльність законного представника має спрямовуватися на ефективний захист прав, свобод та інтересів особи, представництво інтересів якої здійснюється. У разі виявлення невідповідності між інтересами цієї особи та діями її законного представника суд уповноважений залучити орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, для участі у справі.

На перший погляд може здаватися, що це правило більшою мірою стосується питання належного представництва інтересів законними представниками, а не диспозитивності цивільного судочинства. Однак те, що дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, може виявитися саме внаслідок розпорядження представником процесуальними правами щодо предмета спору. Відмова від вимог, заявлених на користь особи, яку представляє законний представник, або визнання вимог протилежної сторони, коли для цього не вбачається достатніх підстав, може свідчити про нерозуміння законним представником своїх функцій, недостатню компетентність і навіть недобросовісність. Тому повноваження суду із залучення іншої особи для представництва інтересів того, в чііх інтересах

діє законний представник, у першу чергу впливає із наслідків диспозитивного розпорядження процесуальними правами, здійснюваного законним представником. Це дає підстави для висновку, що досліджуване положення характеризує принцип диспозитивності, а тому його включення до ст. 13 ЦПК цілком обґрунтоване.

Нові елементи диспозитивності у цивільному судочинстві. Ч. 2 ст. 13 ЦПК містить два правила, котрі є новими для досліджуваного принципу.

По-перше, збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених процесуальним законом. Основне навантаження щодо збирання доказів покладається на учасників справи у кожному виді провадження цивільного судочинства. Суд не повинен діяти в цьому напрямі замість бездіяльного учасника справи, обов'язкові повноваження суду на збирання доказів обумовлені наявністю прямої доказівки про те, у яких випадках і які докази збираються судом самостійно. Ці випадки передбачаються законом тоді, коли відповідна діяльність суду необхідна для уникнення щонайменшої вірогідності допущення помилки у встановленні обставин справи, результати розгляду якої породжують настання юридичних наслідків надзвичайно важливого характеру, зокрема, визнання фізичної особи безвісно відсутньою, визнання фізичної особи недієздатною. Однак за загальним правилом збирання доказів у цивільній справі здійснюється її учасниками.

По-друге, суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених процесуальним законом. Зазначене повноваження надає суду можливість збирати докази тоді, коли це зумовлюється інтересами осіб, які не мають повної цивільної діє-

датності через недосягнення вісімнадцятирічного віку або в силу її часткового чи повного обмеження у зв'язку з існуванням передбачених законом обставин. Такі особи можуть потребувати додаткової уваги держави в особі органів судової влади, що виявляється, зокрема, у збиранні доказів судом на користь захисту інтересів цих осіб. Окрім того, суд може збирати докази з власної ініціативи шляхом призначення судової експертизи у будь-якій справі, коли встановлення її обставин потребує застосування спеціальних знань. Призначення судом додаткової або повторної експертизи також відноситься до випадків самостійного збирання доказів судом.

З однієї сторони, наведені положення кореспондують тягарю доказування, адже необхідність доведення стороною обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, має на увазі в тому числі збирання цієї стороною доказів, за допомогою яких вона доводитиме свою позицію. Це значною мірою відсилає до принципу змагальності, оскільки розподіл тягаря доказування є однією з визначальних рис, що характеризують змагальність, та до положень ст. 81 ЦПК, якою регулюється виконання тягаря доказування. З цього приводу О. С. Котуха та Р. Є. Гентош зауважують, що «ч. 2 ст. 13 ЦПК України стосується процесу доказування та обов'язку доказування, вона відображає намагання законодавця звільнити суд від збирання доказів. Тому за своїм змістом ця норма близька до ч. 7 ст. 81 ЦПК та мала б бути закріплена саме у цій статті, яка має назву «Обов'язок доказування та подання доказів» [9, 57].

Проте з іншої сторони, зазначені правила корелюють з таким аспектом принципу диспозитивності, як одна з підстав розгляду цивільних справ, а саме, докази, подані учасниками справи або витребувані судом. Обмеження повноважень суду на збирання доказів спеціально передбаченими на це випадками підкреслює залежність руху ци-

вільних справ від ініціативи її учасників. Вони, будучи заінтересованими в результатах розгляду справи, повинні самостійно здійснити усі можливі і залежні від них дії щодо збирання доказів, а не покладатися в цьому на суд. Тому видається, що законодавець цілком обґрунтовано відніс норму ч. 2 ст. 13 ЦПК до диспозитивності цивільного судочинства, оскільки це положення доповнює правило ч. 1 ст. 13 ЦПК щодо підстав розгляду цивільних справ.

Висновки. Елементи принципу диспозитивності, викладені у ст. 13 ЦПК, повною мірою характеризують цей принцип та розкривають його зміст. Диспозитивність як засада цивільного судочинства визначає єдину можливу умову виникнення процесу з розгляду справи — звернення заінтересованої особи до суду,

межі розгляду справи — заявлені заінтересованою особою вимоги, підставу розгляду справи — докази, подані учасниками справи або витребувані судом. Диспозитивність також означає свободу учасника справи у розпорядженні своїми процесуальними правами щодо предмета спору, відсутність будь-яких перешкод для здійснення такого розпорядження на власний розсуд. Ця свобода не є абсолютною, вона має визначені законом межі здійснення, існування яких необхідне для ефективного функціонування цивільної процесуальної форми, зокрема, дотримання розумних строків розгляду цивільних справ та недопущення зловживання процесуальними правами. ●

Список використаних джерел / List of references

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. ВВР. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
 2. Вукот М. А., Зайцев И. М. Гражданский процесс России: учебник. Москва: Юристъ, 2001. 384 с.
 3. Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданский процесс. 7-е изд., перераб. Москва: Норма, ИНФРА-М, 2016. 304 с.
 4. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
 5. Васильев С. В. Цивільний процес: навч. посібник. Харків: Одисей, 2008. 480 с.
 6. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / С. В. Ківалов, Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов та ін.; за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.
 7. Неклеса Ю. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції. Форум права. 2010. № 3. С. 305–311.
 8. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Статут, 2014. 784 с.
 9. Котуха О. С., Гентош Р. Є. Диспозитивність — принцип захисту суб'єктивних прав. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2018. Вип. 7. С. 52–60.
 10. Дем'янова О. В. Диспозитивність як риса цивільного судочинства. Актуальні проблеми держави і права. 2016. Вип. 77. С. 88–94.
-
1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. VVR. 2004. № 40–41, 42. St. 492.
 2. Vukot M. A., Zaitsev Y. M. Hrazhdanskyi protsess Rossyy: uchebnyk. Moskva: Yurystъ, 2001. 384 s.
 3. Reshetnykova Y. V., Yarkov V. V. Hrazhdanskyi protsess. 7-e yzd., pererab. Moskva: Norma, YNFRA-M, 2016. 304 s.

4. *Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk / V. V. Komarov, V. A. Bihun, V. V. Barankova ta in.; za red. V. V. Komarova. Kharkiv: Pravo, 2011. 1352 s.*
5. *Vasyliiev S. V. Tsyvilnyi protses: navch. posibnyk. Kharkiv: Odisei, 2008. 480 s.*
6. *Aktualni pytannia tsyvilnoho sudochynstva u svitli sudovoi reformy v Ukraini: monohrafiia / S. V. Kivalov, N. Yu. Holubieva, I. V. Andronov ta in.; za zah. red. N. Iu. Holubievoi. Odesa: Yurydychna literatura, 2017. 212 s.*
7. *Neklesa Yu. V. Pryntsyp dyspozytyvnosti tsyvilnoho protsesualnoho prava: problemy definitysii. Forum prava. 2010. № 3. S. 305-311.*
8. *Sakhnova T. V. Kurs hrazhdanskoho protsesa. 2-e yzd., pererab. y dop. Moskva: Statut, 2014. 784 s.*
9. *Kotukha O. S., Hentosh R. Ye. Dyspozytyvunist — pryntsyp zakhystu subiektyvnykh prav. Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky. 2018. Vyp. 7. S. 52–60.*
10. *Demianova O. V. Dyspozytyvunist yak rysa tsyvilnoho sudochynstva. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2016. Vyp. 77. S. 88–94.*

Надійшла до редакції 16.09.2020 року

Штефан А. Принцип диспозитивності в гражданском судопроизводстве. В статье освещено содержание принципа диспозитивности и его элементов в гражданском судопроизводстве. Обосновано, что действие этого принципа распространяется только на участников дела и лиц, имеющих процессуальную дееспособность и в интересах которых заявлены требования. Доказано, что принцип диспозитивности подразумевает усмотрение участника дела в распоряжении им только процессуальными, а не материальными правами, при этом круг таких прав ограничен правами относительно предмета спора. Кроме того, распоряжение процессуальными правами в отношении предмета спора может осуществляться не в течение всего рассмотрения дела, а в пределах и сроки, определенные законом. Сделан вывод, что норма ч. 2 ст. 13 ГПК, являющаяся новеллой процессуального закона, характеризует диспозитивность, дополняя правило ч. 1 ст. 13 ГПК относительно оснований рассмотрения гражданских дел.

Ключевые слова: *диспозитивность, принцип диспозитивности, распоряжение процессуальными правами, гражданское судопроизводство, гражданский процесс*

Shtefan A. The disposition principle in civil proceedings. The disposition (from the Latin «dispono» — to dispose) in the most general sense in the legal context means the ability to act at own discretion, to independently choose the direction of their behavior within the limits established by law. In different branches of law, the disposition has its own specific features but its basis is always that the subject of the relevant legal relationship is endowed with a certain freedom of choice in the exercise of their rights and independently disposes of them.

The dispositive nature of civil proceedings has the following elements:

- 1) civil proceedings in the case are based on the fact that its occurrence is possible only by virtue of the application of the person concerned to the court. The only grounds for initiating proceedings in the case is the submission of the application of the interested person in accordance with the requirements established by law and in accordance with the procedure established by law;
- 2) the court considers civil cases within the requirements stated in the case which include the requirements stated in the main claim, in a counterclaim, and in a third party claim;

- 3) consideration of civil cases is carried out solely on the basis of evidence submitted by the parties to the case or required by the court in cases provided by law. The main burden of filling the case with evidence rests with the parties to the case, and the court assists them in obtaining evidence by demanding it only in cases established by law;
- 4) the party to the case, as well as the person who has legal capacity and in whose interests the claim is filed, disposes of their rights in relation to the subject matter of the dispute at their own discretion. This rule covers only procedural, not substantive rights, and applies only to rights relating to the subject matter of the dispute. In addition, the possibility of discretion of the party to the case in relation to their procedural rights on the subject matter of the dispute is allowed to the extent provided by procedural law;
- 5) the court engages the relevant body or person that has the right to protect the rights, freedoms, and interests of others if the actions of the legal representative are contrary to the interests of the person he represents. In case of discrepancy between the interests of this person and the actions of his legal representative, the court is authorized to involve a body or person who is legally entitled to protect the rights, freedoms, and interests of others to participate in the case;
- 6) the collecting of evidence in civil cases is not the obligation of the court except in cases established by procedural law. The court should not act in this direction instead of an inactive party to the case; the mandatory authority of the court to collect evidence is due to the direct indication of in which cases and what evidence is collected by the court itself;
- 7) the court has the right to collect evidence relating to the subject matter of the dispute on its own initiative only in cases where it is necessary to protect minors or minors or persons who have been declared incompetent or whose capacity is limited, as well as in other cases provided by procedural law.

The disposition as a basis of civil proceedings determines the only possible condition for the process of consideration of the case — the application of the interested person to the court, the limits of consideration of the case — stated by the interested person requirements, the basis of the case — evidence submitted by the parties or demanded by the court. The disposition also means the freedom of the party to dispose of their procedural rights in relation to the subject matter of the dispute, the absence of any obstacles to the implementation of such an order at its discretion. This freedom is not absolute and it has the statutory limits. Such limits are necessary for the effective functioning of the civil procedural form, in particular, the observance of reasonable time limits for civil cases and the prevention of abuse of procedural rights.

Key words: disposition, disposition principle, civil proceedings